

Kamusal alanı mekanda yer duygusuyla düşünmek

Thinking the public sphere with sense of place in space

Devran BENGÜ^{1*}

¹ Mimarlık, Mimarlık Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

devranbengu@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 15.12.2023

Bölüm/Section: Mühendislik, Mimarlık ve Doğa
Bilimleri/Mimari Tasarım

Kabul Tarihi/Accepted: 16.04.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Bu makalenin temel meselesi, mimarlık disiplini içerisinde kamusal alana farklı bir perspektiften nasıl yaklaşılabilir. Kamusal alanın fiziksel mekândan bağımsızlığı, çoğu zaman ya mimarlık alanı içinde ihmal edilmesine ya da kamusal mekânların kamusal alanı yarattığı fikrine indirgeyen yaklaşımlara yol açmaktadır. Literatür taraması süreci boyunca, mimari mekânsal tasarım yaklaşımlarına insan deneyimlerini ve duygularını merkeze alan farklı bir bakış açısı geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Mekân ve yer duygusu arasındaki ilişkiler bağlamında, kamusal alan odaklı bir teorem formüle edilebileceği savunulmuştur. Mimarlık alanında, insan merkezli ve kamusal alanı dikkate alan mekânsal tasarım yaklaşımlarını tartışmak ve geliştirmek, böylece kamusal alana odaklanan literatüre farklı bakış açıları kazandırmak önemlidir. Bu amaca ulaşmak için sosyal bilimler, şehir planlama ve mimarlık alanlarındaki literatürden yararlanılmıştır. Disiplinlerarası literatürde incelenen kavramsal ilişkiler, makalede ele alınan yaklaşımın mekân, yer, yer duygusu, eşzamanlılık, kolektif hafıza ve kamusal alan gibi kavramlara odaklanmasını sağlamıştır. Bu kavramların tanımları ve fenomenolojik analizleri, kamusal alanın ve canlı kamusal alanın mimari mekânsal araçlarla ilişkilendirilmesi olasılığını ortaya koymaktadır. Makale, kavramsal ilişkiler ve fenomenolojik yaklaşımlar aracılığıyla kamusal alana odaklanan mimari mekânsal tasarım ilkelerini tanımlama potansiyelinin altını çizen teorik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Makale, Arendt'in kamusal alanı tanımlayan teorik perspektifiyle uyumludur. Sonuç bölümünde, bu amaca yönelik gelecekteki çalışmalara ışık tutması için katılımcı tasarımın önemi vurgulanmaktadır. Özellikle katılımcı tasarım metodolojilerinin kamusal alan odaklı mekânsal çözümlerin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eşzamanlılık, kamusal alan, mekân, yer, yer duygusu.

Abstract

The fundamental issue of this article is how to approach the public sphere within the discipline of architecture from a different perspective. The independence of the public sphere from physical space often leads either to its neglect within the field of architecture or to approaches that reduce it to the notion that public spaces create the public sphere. Throughout the literature review process, emphasis has been placed on developing a different perspective on architectural spatial design approaches, centered on human experiences and emotions. It is argued that within the context of the relationships between space and sense of place, a theorem focused on the public sphere can be formulated. Within the field of architecture, it is important to discuss and develop spatial design approaches that are human-centered and consider publicness, thereby introducing diverse perspectives into the literature focused on the public sphere. To achieve this goal, insights from the literature in social sciences, urban planning, and architecture have been utilized. Conceptual relationships studied in interdisciplinary literature have enabled the approach discussed in the article to focus on concepts such as space, place, sense of place, simultaneity, collective memory, and the public sphere. The definitions of these concepts and their phenomenological analysis suggest the possibility of associating the public sphere and vibrant publicness with architectural spatial tools. It is based on a theoretical approach that underscores the potential for defining architectural spatial design principles focused on the public sphere through conceptual relationships and

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Devran BENGÜ

¹ orcid.org/0000-0002-1193-1711

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1405435>

phenomenological approaches. The article is in line with Arendt's theoretical perspective defining the public sphere. In the conclusion section, the importance of participatory design is emphasized to shed light on future studies aimed at this objective. Particularly, it is highlighted that participatory design methodologies can contribute to the development of spatial solutions focused on the public sphere.

Keywords: Synchronicity, public sphere, space, place, sense of place.

1. Giriş

Bir kentli için kendi kentiyile ilgili zengin bir duygu ve bağlılık yaratan dinamikler diğer yurttaşlar için o yöredeki halkın davranışlarına ilişkin bir istatistikten başka bir şey değildir. Ancak aynı bir kent yaşamında gündelik pratiklerdeki bakış açılarının çeşitliliği tüm akademik ve bilimsel çalışmalardaki görüş farklılıklarında olduğu gibi sonsuz seçenekler de ortaya çıkarır. Bu durumda temel sorun, böyle bir görüş çeşitliliğiyle nasıl başa çıkılacağı olmalıdır. Bu sorunun demokratik bir yaşam içindeki çözümü kamusal alanın canlılığına ve kamusal alan çeşitliliğine bağlıdır. Makalede Arendt'in kamusal alan kuramından yola çıkılarak dört temel soru üzerinde durulmuş ve bu sorulara yönelik hipotezler dikkate alınmıştır. Bu hipotezlerin holistik ilişkisine dayalı olarak mimarlık alanında mekâna yönelik farklı bir perspektif sunmak adına ortaya bir teorem konulmaktadır. Ele alınan temel soruları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Kamusal alan mekândan azadedir. Ancak kamusal alan özü ve nitelikleri gereği mekânın niteliksel dinamiklerinden etkilenebilir mi?
2. Kamusal alan 'mekân'ın 'yer'e dönüşmesinde önemli bir araç olabilir mi?
3. Bu etkinin ortaya çıkmasında eş zamanlılık nasıl rol oynayabilir?
4. Kolektif bellek için eş zamanlılık önemlidir. Eş zamanlılık ile oluşan 'yer duygusu' kamusalılığı nasıl güçlendirir?

Bu sorular ile oluşan hipotezler arası ilişkiler kuramsal bir çerçevede aktarılmaktadır ve kavramsal tanımlamalar üzerinde durulmuştur. Bunun için felsefe, edebiyat, siyaset felsefesi, kentsel planlama, şehir ekonomisi, coğrafya, sosyoloji, psikoloji ve mimarlık literatürlerinden yararlanılmıştır. Kolektif bellek, yer duygusu ve eş zamanlılık kavramları irdelendiğinde bu kavramların mekân ile ilişkisi bağlamında kamusal alanın canlılığı ve sürdürülebilirliği açıklanabilmektedir. Arendt'in kuramsal yaklaşımının da bu bakış açısını desteklediği üzerinde durulmaktadır.

Makale, belirtilen hipotezler bağlamında kuramsal bir çerçeveye teoremi ortaya koymaya çalışırken kavramların doğru tanımlarla ele alınıyor olmasını ve doğru tanımlar üzerinden birbirleriyle kurdukları ilişkilerin nasıl anlamlandırıldığını açıklamaktadır. Kamusalılık literatüründe kullanılan mekân, yer ve alan kavramlarının, mimarlık literatüründe genelde birbirinin yerine ikame edilmesi sonucu yaşanan kavramsal karmaşanın doğru tanımlar üzerinden netleştirilmesi aslında görünmez olan ilişkileri de görünür kılmaktadır. Bu hassasiyet çerçevesinde makalede öncelikle mekân ve yer kavramları irdelenmiştir. Yer duygusu, eş zamanlılık ve kamusal alan da makalede tanımları üzerinden detaylı olarak açıklanmaktadır.

Makale kamusal alanı odağına alan mekânsal tasarım yaklaşımları açısından dikkate alınması gerekli dinamiklere teorik bir çerçevede dikkat çekmektedir. Mekân tasarımlarına yönelik geliştirilecek yöntem ve yaklaşımlar açısından önerilere değinmektedir. Kamusal alanı odağına alan tasarım yaklaşımları ile kentsel örüntüde farklı mekânsal araçların gündeme gelebileceğine işaret etmektedir.

2. Mekân ve yer duygusu

Bir insanın inkişafı ancak bulunduğu 'yerler' ile kurduğu düşünsel ve duygusal ilişki ile bir anlam kazanır. Günümüzde kentsel mekânlar, onların eleştirisini ve bilgisini üreten karmaşık faaliyetlerin ve sosyal ağların iç içe geçtiği ve sürekli yeniden üretildiği bir gündelik yaşam kurgusuyla örgütlenirler [1]–[5]. Ancak kentsel müdahaleler aynı zamanda ait oldukları toplumun da temel normlarının bir parçasıdır. Kentlerin mekânsal örgütlenmesine yönelik yer ile kurulan bağlamsal bilgiyi verirler. Mekânların yer olarak anlam kazanmalarında bağlam temel bir argümandır [6],[7]. Bağlamdan koparılan bir mekân ancak sadece rant ile ölçülebilir. Çağdaş kapitalist sistemin küresel boyuttaki hızla büyümesinde, kentlerin birbirine benzer hale geliyor olması etkilidir ve bu benzerlik, bu eğilimi hızlandıran metalaşan mekânsallaşmanın da bir sonucudur. Yerin bağlamdan koparılmasıyla mekânların metalaştırılması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yer olarak bağlamdan koparılarak tasarlanan mekânların sadece değişim değeri üzerinden anlam kazanmaları kolaylaşır ve hızlanır [8]–[11].

Mekân (space) ve yer (place) kavramları mimarlık literatüründe benzer anlamlarda kullanılabilir. Ancak iki kavram nitelikleri açısından birbirinden ayrışır. 'Mekân' kavramı, matematiksel olarak ifade edilebilen soyut bir kavramdır. Fiziksel bir fonksiyon alanını işaret eder [12]. 'Yer' kavramı ise kişinin bulunduğu mekânla kurduğu ilişki üzerinden içselleştirilen ve aidiyet hissi uyandıran, toplumsal izlerin okunabildiği bir yaşam alanını anlatır. Mekân, kişinin konumlandığı, iletişim kurduğu ve eylemde bulunduğu temelde barınma, üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşıladığı özne ve nesne ilişkisinin yaşandığı fiziki bir ortamdır. Zaman içinde yaşam biçimlerinin mekâna yansması söz konusudur [13],[14]. Sosyal ve psikolojik, kültürel, tarihsel etki alanlarının mekânla ilişki kurması mekâna kendine özgü bir karakter kazandırır. Bu karakter o mekânı 'yer'e dönüştürür. Dolayısıyla mekân matematiksel ve fiziki bir olgu iken 'yer' insan

deneyimleri yoluyla kavranır. ‘Yer’in inşası uzman meslek insanlarının sunduğu bir hizmet değildir. İnsanların dünya ile kurduğu ilişki ve değerleriyle bir araya gelme biçimi o ‘yer’i yapılandırır [12], [15]–[17].

Yer duygusu, insanların çeşitli farklı konum ve ortamlarda, evden ulusa kadar değişen ölçeklerde deneyimledikleri duygusal bağları ve bağlılıkları ifade eder. Yer duygusu aynı zamanda belirli mekânların, yörelerin veya bölgelerin farklılığını, benzersiz karakterini tanımlamak için de kullanılır. Güvenlik ve refah duyguları üzerinden yaşam alanına olumlu bir değer kazandırmak için kullanılabilen ‘yer’ ifadesi, korku, hoşnutsuzluk, yoksunluk gibi temalar üzerinden de olumsuz bir tanım ifade edebilmektedir [18]. Dolayısıyla ‘yer’ kelimesinin ifade ettiği anlam duygular ile kurduğu ilişkilendirme üzerinden açıklanır. Olumlu anlamıyla yer duygusunun bağlanma eğilimi doğrultusunda şekillenen ve zihinsel refahı arttıran bir çevrenin ayırt edici niteliklerinin algılanmasıyla biçimlendiği ileri sürülür. Kavram ilk kez tanımlanmaya çalışıldığında insanın çevresel deneyimlerinin çoğunlukla öznel doğasına ve bu deneyimlerin algısal ve bilişsel boyutuna dikkat çekilmiştir. Bireyler ya da topluluklar ile bağlı oldukları yaşam alanları arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamak için yer sevgisi anlamına gelen topofili (topophilia) terimini ortaya atmışlardır. Bu terimin yaratıcılarından olan Tuan, daha sonra bu kavram çerçevesinde deneyimlere dayalı olan bir perspektif de geliştirmiştir. Böylece yerin benzersizliğinin, yerin doğasında var olan nesnel bir nitelikten değil insan deneyimlerinin ortaya çıkardığı işlevselliğinden ileri geldiğini savunmuştur. Tuan’a göre mekân deneyimsel derinlik kazandıka yer haline gelmektedir [18],[19].

Yer duygusu birçok farklı disiplin arasında bir köprü görevi de görür. Geniş bir literatürde özellikle tüketim kültürü, nostalji, hafıza temaları bağlamında, otobiyografik çalışmalarda ve mimarlık, şehircilik ile antropoloji alanlarında kavrama yönelik araştırmalar yer almaktadır [18],[20]–[22]. Hatta üst ölçeklerde hümanist ve pozitivist coğrafya çalışmalarına yönelik hipotezler çerçevesinde araştırılmaya da devam edilmektedir. Çağdaş kültürel coğrafyada ‘yer’ kavramının insanlar için ne anlama geldiği kavramın tanımı ile ilgilidir. Bu anlamlandırma; değerler, yükümlülükler, niyetler ve bağlılıkların yanı sıra duygusal ve sosyal katılımlarla da biçimlenir. İnsanlar genelde kendilerini belirli bir yerlere bağlanarak tanımladıkları için ‘yer’ kimlik için de önem arz eder. Yere özgü paylaşılan deneyimler, yerin geçmişi ve geleceği hakkındaki ortak kavramlar topluluk duygusunun, birlikteliğin yaşatılması için de önemlidir [18],[20]–[23]. Yer duygusu, bir topluluğun sosyal yaşamını ve özelliklerini örneğin mahalle gibi ortak bir coğrafî alana bağlayan dinamik bir süreç olarak da tanımlanmaktadır. Kentsel ölçekte; duygusal tercihlerin öne çıkması, kolektif hafızanın canlı olması, ortak bir geçmişin kent sakinleri için hissedilir olması gibi özellikler ‘yer’ kavramının tanımlanmasında kullanılmaktadır. Aidiyet duygusuyla ilişkilidir, ait olma duygusuna yol açan faktörlerden biri olarak ele alınır [24].

Fiziksel mekânlar açısından baktığımızda; mekânın kolektif kentsel bellekte ‘yer’ olarak tanımlanmış geçmişiyile kurulan ilişki ve ortamdaki etkinliklerde yaşanan deneyimlerle gerek mekânla gerekse de mekândaki diğer kişilerle kurulan ilişkiler vasıtasıyla o mekânın yer duygusunu oluşturduğu ileri sürülebilmektedir [19],[25],[26]. Bir mekânı ‘yer’e dönüştüren özellikler; o mekânın kullanıcıda yarattığı özgünlük hissi ile diğer benzer mekânlara kıyasla onu öne çıkaran ayırt ediciliği ve aidiyet uyandıran nitelikleri olarak sıralanabilir. Diğer bir yandan kentsel ölçekte mekânın ‘yer’ olarak tanımlanması, sosyo-kültürel bağlamda etkin grupların yaşam alanlarını kendi yaşam biçimlerine dair belirgin izler bırakarak biçimlendirdikleri bir süreci de içerir. Yer kavramına böyle bir süreç açısından baktığımızda, bu yaklaşım insanların; sokaklarında, banliyölerin yapılı çevrelerinde, meydanlarda, parklarda, evlerinde, avlularında ve hatta konutlarının bahçelerindeki peyzaj tasarımlarında sosyal kimliklerini ve zevklerini sembolik olarak yansıtmak için çevreyi nasıl şekillendirdiklerini dahi dikkate almayı gerektirir [18],[19],[26]. Bu süreçlerin takibi üzerinden mekâna bakıldığında ‘yer’ duygusunun yerin doğasından var olan bir nitelikten kaynaklanmadığı, bilakis insan duygusunun ve kavrayışının bir fonksiyonu olarak tezahür ettiği anlaşılabilir. İnsanlar ve mekân arasında deneyimlerle belirlenen hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bilgi birikimi ortaya çıkartan ilişkilerin yer duygusunu güçlendirmesi söz konusudur.

Mekân tanımını mimarlık ölçeğinde ele aldığımızda, mekân içindeki atmosfer ile anlam kazanan fonksiyon alanlarının her biridir. Mekânda çevresel olarak algıladıklarımızın az ya da çok farkında olur ve atmosferden etkileniriz. Bilincin odak noktasının etrafında daha geniş bir algı alanı yer alır. Bilincin diş sınırları içindeki bu daha geniş perspektifteki algısı atmosferdeki fenomenleri takiben her yöne açıktır. Detayda odak noktasının arka planında kalan fenomenler dikkat çekici olmasalar da atmosferin bütünü bilinci etkiler. Atmosferden etkilenen bireyin toplam bilinç durumu ruh halini biçimlendirir. Mekânı anlamlandırma biçiminde rol oynar. Bilincin belli bir odak noktasının olmadığı durumlarda içinde bulunduğu atmosferi hissetmesi de mümkündür. Mekânda yer alan bir bilinç tarafından ‘bir atmosferi hissetmek’ bireyin içsel farkındalığına odaklanmasının da önünü açar ve bu yöndeki sorgulamaları da güçlendirebilir. Atmosfere odaklanmış böyle bir farkındalık anında birey ve zemin arasındaki ilişki mekânı simgesel bir figüre dönüştürür. Psikoloji temelli böyle bir bakış ile mekânın yere dönüşmesinde mekândaki atmosferin ne kadar etkili olduğu ortaya konulabilmektedir [27],[28].

Mekân; hesaplanabilir ve ölçülebilir boyutları olan doğrusal hareketleri kapsayan bir hacim olarak ele alınır. Ancak mekânsal olanı anlatmak için bu tanım yeterli değildir. Bunun için mekânda yaşanmakta olduğunu düşünmek gerekir. Herhangi bir mekân matematiksel olarak ve tanımlı bileşenlerle tarif edilebilir. Ancak mekânsallık üzerine düşünülüğünde kavramın çok bileşenli olacağı anlaşılabilir. Mekânın nasıl ‘yer’ olabildiği üzerine düşünmeyi ve yer duygusunu anlamayı gerektirir. Bir mekândaki yaşama dâhil olabilen her bir birey kendi özneliğini, geçmiş ve

geleceğini de o mekânsallığın içine dâhil eder. Ait olabildiği mekân bir ‘yer’ olgusuna dönüşürken ortaya çıkan mekânsallaşmada özne ve nesne arasında karşılıklı bir ilişki hali vardır [17],[28].

Her bir birey kendi öznelliği içinde bir evren barındırır. Bu perspektiften bakıldığında aslında her bir özne içinde barındırdığı deneyim birikimleriyle mekânsaldır. Bu mekânsallık onun yeryüzündeki karşılaşmalarında diğerleriyle meşgul olmasıyla biçimlenen bir mekânsallıktır. Ancak yaşama dâhil olamadığı hiçbir mekân o mekânsallığın içinde değildir. Dolayısıyla özne diğerleriyle temas kurmadan mekânın bir parçasıymış gibi içinde dolanamaz, yer duygusunun gelişmesi gereklidir. Özne, ortamdaki mekânsallığa, Heidegger’in “Dasein¹” olarak ifade ettiği varlığını, kendi mekânsallığının zenginleşmesine imkân tanıyarak dâhil olabilmelidir [17],[28].

Karşılaşmalar öteki ile temas açısından önemlidir. Yaşanan karşılaşmalarla bireylerin varlıkları ve kimlikleri gerçeklikleriyle görünür olurlar. Karşılaşmalar olmadan ötekinin duyu ve düşünceleri, deneyimleri bir bilinmeyen olarak kalacaktır. Dolayısıyla karşılaşmalarda ortaya çıkan sayısız biçimdeki ilişkilerle insanlar birbirlerine aktarımlarda bulunurlar. Anlık bir durum olarak yaşanan bir karşılaşma o karşılaşmayı deneyimleyen her farklı katılımcı için ona özgü bir anlam ifade eder. Her birey andaki karşılaşmasının hemen ardından sonraki bir anda farklı karşılaşmalarla bambaşka bir deneyim de kazanabilir. Farklı bireyler eşzamanlı olarak tüm bu farklılaşan deneyimleri bir arada da yaşayabilirler. Bu eşzamanlılık durumu mekânı ‘yer’ haline getiren temel niteliklerden biridir [28],[29].

İnsanlar sosyalleşirken zaman ve mekân içinde parçalara ayrılır ve sürekli yenilenerek yeniden bir araya gelirler. Bu birliktelikler kamu yararı içeren bir düşüncenin ortaya çıkması için zemin oluşturur. Olumlu dışsallık yaratan fikirler için iletişim mutlaka gerekir. Kentsel belleğin sürekliliği için de bu iletişime ihtiyaç vardır. Arendt’in de ifade etmiş olduğu gibi insan eyleminin koşulu çeşitliliklerdir. Çünkü tüm insanlar ‘insan’ ifadesi ile ele alındıklarında hepsi aynıdır. Ancak her bir birey aslında öyle bir insandır ki yaşamış, yaşayan ve yaşayacak olan başka biriyle de asla aynı olmayacaktır. Her bir birey yaşayan diğer tüm bireylerle olan iletişiminden beslenir [24],[30]–[32]. Kentsel belleğin zenginliğini de bu iletişim güçlendirir. Kentsel bellek için öznelerin yere dair deneyimleri hatırlamaları ve aktarabilmeleri gerekir. Bunun içinse öznelerin daimî hareket eden hatıralara erişmeye ihtiyaçları vardır. Bunun için kolektif belleğin varlığı gereklidir. Kolektif bellek; geçmişten gelen hala canlı olan ve canlı kalabilecek olanı saklar.

Kolektif bellek özü gereği yapay olmayan bir devamlılığa sahiptir. Süreklilik arz eden bir düşünce alanıdır [33]–[35]. Sosyal kavramlar dönüşse bile onlara kolektif bellekte kök saldırmanın en iyi yolu geleneklerden elde edebildiklerimizle yaşadığımız deneyimlerden destek almaktır. Bu yaklaşım krizlerden sonra yeniden başlamanın da anahtarıdır. Devamlılık bağı bu şekilde yeniden örülebildiği için toplumsal belleğin yapısı kolektiftir. Kolektif belleğin varlığıyla hiçbir noktada yarım kalmışlık yaşamadan bir aşamadan diğerine geçmek mümkün olur. Bir toplumun belleğinin uzanabildiği ufuklar, onu oluşturan grupların belleğinin ufuklarının sınırları ile belirlenir [33]–[35]. Geçmişe ait olayların ve deneyimlerin unutulması; art niyet, ilgisizlik, kayıtsızlık veya nefret gibi duyguların varlığından değil o olaylara ve deneyimlere ait grupların ve yaşam mekânlarının yok olmuş olmasıyla ilgilidir. Tarih insan türünün evrensel belleği olarak yorumlanabilmektedir; ancak evrensel bellek yoktur. Her kolektif bellek zaman ve mekân içinde sınırlı bir gruptan destek alır. Kolektif bellek müşterek bir bilinci var edebilen olaylar ve deneyimler ile yapılır. Kolektif belleği oluşturan her deneyim o deneyimi yaşayan gruba özgüdür. Bu durum kolektif belleğin yapay olmayan bir sürekliliğe ve canlılığa sahip olmasını sağlar [36],[37]. Dolayısıyla kolektif belleğin canlı olduğu mekânlarda yaşanan deneyimler eşzamanlılık yaratır ama geçmişteki tarihsel olaylarla eşleşmezler. Tarihselcilik açısından kolektif belleğe bakarak mekânı yorumlayacak olursak, bir mimari mekân geçmişe şimdide taşıyarak birbirinden farklı zaman dilimlerinin bir arada bulunmasını sağlayabilir. Ama bu geçmişteki deneyimlerin tekrarının yaşanıyor olması anlamına gelmez. Geçmiş deneyimlerin tekrarını sağlıyor olmasından öte neden sonuç ilişkilerine bağlı olmayan farklı rastlaşmalar ile deneyim aktarımlarının çeşitlenmesine imkân veren ve eş eşzamanlılığı canlandıran bir ortam sunuyor demektir. Çeşitlenen deneyimler mekânda basitçe yer almazlar ama mekânın anlamını geliştirirler [15],[26]. Başka bir ifadeyle, bir mekânda eşzamanlılık canlandığında kolektif belleği güçlendiren farklı deneyim birikimleri mekânın anlamının genişlemesinde rol oynarlar. Bu eşzamanlılık olgusu ‘mekan’ın ‘yer’ olarak anlam kazanmasında etkilidir. Eşzamanlılık; mekânda yaşanan deneyimlerin, nedensel olarak birbirleriyle bağlantılı olmasalar da farklı biçimlerde ve biraradalıklarla anlamlı ilişkiler ortaya çıkarabiliyor olması demektir. Nedensel ilişkileri olmayan iki ya da daha fazla olayın rastlaşması sonucu farklı deneyim aktarımları ortaya çıkarıyor olması, eşzamanlılığın, kolektif bellek açısından da önemli bir rolü olduğu anlamına gelir. Eşzamanlılık nedenselliği dışlar neden sonuç ilişkisinin olmadığı bir uzam anlayışını ifade eder. Eşzamanlılık nedensellikten azade olduğundan duyguları aktifleştirir ve yer duygusunun da hissedilmesini kolaylaştırır. Yer duygusunun hissedilebilmesi için bir zemin sunar. Çağdaş araştırmalarda, eşzamanlılık deneyimleri, kişinin zihnindeki olaylar ile dış dünya arasındaki tesadüflerin nedensel olarak birbiriyle ilgisiz olabileceği, ancak başka bilinmeyen bir

¹ İlk olarak Alman filozof Karl Jaspers tarafından ifade edilmiştir. İnsanın olgunlaşma düzeylerinin de varlığının mekânsal ve zamansal boyutunu tanımlamak için kullanmıştır. İnsanın toplum içindeki varoluş biçimiyle ilişkilidir. Öznenin başkası tarafından yerinin doldurulabildiği var oluş biçimini tanımlar. Başkalarıyla ayrı durumda olmasına rağmen idari bir erkin bireyi aynılaştırmasıyla biçimlenen insan varlığıdır. Daha sonra Heidegger Jaspers’in bu tanımına eklemeler yapmıştır [39].

bağlantısının bulunabileceğine dair kişinin öznel deneyimine atıfta bulunur [26],[38]. Yer duygusunu besleyen bir eşzamanlılığın aslında kamusal alanı canlandıran dinamikler açısından temel bir ihtiyaç olacağı ileri sürülebilir.

3. Kamusal alan ve yer duygusu

Arendt'e göre kamusal alan konuşmayı ve eylemi içeren bir ortamdır. Mekândan azadedir. Ama yer duygusunu ve kolektif belleği güçlendirir. Aslında insanın varoluşunu tamamlamasına da yarayan bir araçtır. Ben kimim? Sorusunun cevabının ortaya çıktığı bir alandır. Kişisel özgürlüğün meşrulaştığı bir atmosferi içerir. Kamuyu ilgilendiren herhangi bir konunun başkalarıyla eleştirel olarak araştırılmasına, her bireyin kendi kabul ettiği varsayımlarını ve değerlerini sorgulamasına olanak sağlar ve bunları normalleştirir. Bireylerin bir başkasının inanç sisteminde kendi inanç sistemlerini sorgulamak yoluyla kendilerini tanımalara için bir diyalog süreci başlatır [24],[40]. Farklıklar barındıran çeşitli görüşlerin ve değerlerin arasından yenilenmiş ve kamu yararına olumlu dışsallık yaratan görüşlerin üretilmesini sağlar. Kamusal alan potansiyel olarak her çeşit fikrin yer alabileceği ancak kesin doğrunun olmadığı bir ortamdır. Kesin doğruyu bulmak ya da genellemelere indirgenen yaşam formları ortaya koymak yerine birden farklı görüşün bir arada yaşaması dolayısıyla görüş ayrılıklarından ve farklı değerlerden ortaya çıkan meselelere ilişkin bireylerin kendi ön yargılarını yıkmalarına, fikirlerini yenilemelerine ve geliştirmelerine olanak verir. Bu bakış açısıyla kamusal alanın aslında bir erdemli mal üretim alanı olduğu da söylenebilir. Arendt'e göre kamusal alandaki eylemsellik insanı ve toplumsal ahlaki gelişimi sağlayan ve kolektif belleği de güçlendiren bir kamusal katılım davranışdır [24],[30]–[32].

Edebiyat ve siyaset felsefesinde insanların mutluluğu aslında özgürlükte değil bir ödev yüklenmekte aradığı ileri sürülür [30],[31],[41]–[43]. İnsanın bu duygu durumu Arendt'in kamusal alan ile tanımladığı ortamın dinamiklerinden de biridir. Kamusal alan, bireylerin kendilerini aşma çabalarıyla sorumluluk aldıkları ve sorumluluk alarak özgürleştikleri, fikir ve eylemleriyle kamu yararına yönelik bir olumlu dışsallık ürettikleri ve bu duygu durumu ile bir araya geldikleri bir ortamdır [30],[31],[44],[45]. Aslında kamusal alanın canlanmasında en büyük etken insanın biricikliğini keşfetmesine yönelik olan duygulardır. Bu biriciklik arzusunu alevlendiren duygu ise çeşitlilikler ile birlikte eylemde kalarak sorumluluk alma böylelikle özgürleşme ve olgunlaşma isteğidir. Bu istek beraberinde kamusal yarara yönelik üretim arzusunu da besler. De Saint-Exupéry için sızlanmak ve şikâyet eden olmak ayrılmak anlamına gelmektedir. Çözüm üretmek için gerekli olan birlikte olma hali ve ilişki kurma düzeyinde ise acıma da minnet duygusu da anlamını yitirir. İnsanın salıverilmiş bir tutsak gibi özgürlüğü coşkuyla hissetmeye ihtiyacı vardır [41],[42]. Arendt'in tüm çeşitliklerin birlikte iletişimde bulunduğu ve eylediği ortam olarak tasvir ettiği kamusal alana ait ortam dinamiklerinin tam da ihtiyaç duyduğu bir duygu durumudur bu. Berktaç'ın Arendt'in İnsanlık Durumu adlı eserine ithaf olarak kitabının başlığında yer verdiği gibi dünyayı bugün de severek yaşamı onurlandırma arzusu bu ortamın temel duygusudur [24],[30]–[32].

Kamusal alana katılmak özgürlüğü beraberinde getirir. Farklı karşılaşmaları mümkün kılar. Kamusal özneler yaşadıkları karşılaşmalar ile kendi deneyimleriyle sınırlarını çizdikleri iç dünyalarının mekânsallığın genişletir, değiştirir, dönüştürür ve hatta yeniden yapılandırır. Özneler, düşünceleri ve eylemleriyle kamusal alanda etkileşir, tartışır ve birlikte bir şeyler üretirler. Kamusal alandaki karşılaşmalardan sonra ise kamusal özneler, karşılıklı etkileşimleriyle elde ettikleri deneyimleri kendi iç dünyalarının mekânsallığına katarak gündelik hayatlarına devam ederler. Ortamda yaşanan yer duygusunun da etkisiyle farklı öznelerin kişisel dünyalarının yeniden yapılanan mekânsallığı doğrultusunda, farklı anlayışların ve kavrayışların gündelik hayata dâhil olması sonucu yaşanır. Kamusal alan, anın içinde eşzamanlı (senkronize) gerçekleşmekte olan eylem çeşitliliğiyle anın niteliğini yer duygusu üzerinden belirler, yer duygusunun zemin alındığı ortamda başka sahneler ve eylemler eklenir ve bu yer duygusu ortamın mekânsallığını da ortaya çıkarır [28],[46]. Bu kuramsal yaklaşımı sanatsal eylemler üzerinden açıklamaya çalışmak daha anlaşılır olmasına yardımcı olabilir. Kamusal alan yaratabilen sanatsal eylem üretimlerini incelemek etkili olabilir. Politik görüşleri ve küresel sorunları ele alan interaktif tiyatro sanatının sergilendiği, sahnesiz tiyatrolar, alternatif sahneler ya da kara kutu sahnelerle, açık hava sanat etkinlikleri örnek alınabilir [47],[48]. Oyuncularla seyircilerin doğaçlama olarak geliştirdiği bir içerik kamusal alan için zemin sunabilir. Ya da oyun sonrası seyirci ve oyuncular arasında oluşturulan bir diyalog ortamı da bunu sağlayabilir. Bu ortamlarda gündelik hayatın tesadüfi akışında yaşanan anların niteliğini ortaya çıkan karşılaşmalar, özneleri görünür kılar, farklı meseleleri fark edilir yapar ve yeni deneyimler edinilmesini sağlar. Genellikle sanatçıların temel amaçlarından birisi de gerçekleştirilen sanatsal eylemin hissedilen etkilerinin sürekliliği ve farklı olasılıklara yol açma potansiyeli taşımasıdır [47],[48]. Bu; potansiyel öznelerin kendi mekânsallıklarını da yeniden yapılandırmaları ihtiyacını doğurur.

Foucault için kent olgusu aslında bir eşzamanlılık (senkronizasyon) ifade eder. Jacobs için de kentin kendine özel senkronizasyonu vardır. Bu senkronizasyon kendi iç işleyişinde, gündelik yaşamda görünmez dinamikler barındırır. Bu dinamiklerin keşfedilebilmesi için bu senkronizasyona kamusal perspektifinden bakmak önemli ipuçları sağlayabilmektedir [49],[50],[51]. Bu perspektifte mekânlara içlerinde yaşanan hacimler olarak değil ilişkilerle kurulan uzamlar olarak ele almak gerekir. Mekânları belirleyen duvarlar ve açıklıklar olduğunda bu ilişkiler görünmez olmaktadır. Özneler ile mekânlar arasında yer duygusunu yaratan ortamların tasarlanabilmesi için öznelerin kendi mekânsallıklarını aşabilmeleri ve bu mekânsallığı sürekli yeniden yapılandırma eğiliminde olmaları için sınırları oluşturmak yerine ilişkilerin nasıl kurulacağına öncelik vermek gereklidir [49].

Yapılı çevre insan varlığının da bir parçası gibidir. İnsan nesnelere olmadan varlığını sürdüremez. Nesnelere insanın var oluşunun sınırları içinde yer alır. Aksi takdirde nesnelere kişiyle ilgisiz ve soyut eserlerden oluşan bir yığından başka bir şey ifade edemez olurlar [24],[30]–[32]. Aynı durum mekânlar için de geçerlidir. Dolayısıyla bir insan, bulunduğu mekânla duygusal bir ilişki kurar. Herhangi bir mekânda eyleyen bir insanın o mekânı anlamlandırma biçimi o kişinin varoluş biçimiyle ilişkilidir. Böyle bir ilişkide, mekânın bireyi özgürleştirici ve kolektif olumlu dışsallık üretmeye yöneltebilmesi o mekânın yer duygusunu taşıyor olmasıyla ilgilidir. Yer duygusu anlamlandırmayı önemser. Aksi takdirde mekân soyut bir nesneden öteye gidemeyecektir. Ayrıca mekânlar toplumun yaşayan üyeleri arasında bir ara yüz görevi görmekle kalmaz aynı zamanda onları zaman içinde yolculuk etmiş olan diğer nesillere de bağlar. Dolayısıyla kişi ve mekânlar arasındaki koordinasyonda ve ilişkilerin biçimlenişinde, toplumsal ilişkilerin mekânlar tarafından da yapılandırılabilmesi gerçeğinin kabul etmek gerekir. Kamusal alan her ne kadar mekândan azade de olsa yer duygusuyla eşzamanlılığa imkân veren mekânların onu canlandıracağı gerçeği Arendt'in kamusal alan kuramıyla örtüşmektedir [30]–[32],[52].

Kentsel planlama literatüründe ve özellikle mimarlık alanında, kamusal alanın canlılığına yönelik yaklaşımlar ağırlıklı olarak kamusal mekân tasarımlarını ele alırlar. Kamusal mekân tasarımları üzerinden bu canlılığın sağlanacağı düşünülür. Böyle bir canlılığın da kamusal alanı var edeceği var sayılır. Demokrasinin köklenmiş olduğu ülkeler açısından bu durumun mümkün olabileceği görülmektedir. Ancak demokratik süreçte gelişmekte olan ülkelerde, kapitalizmin yıkıcı etkilerinin yaşandığı kentlerde bu hipotezin gerçekleşmediği gözlemlenmektedir. Demokrasi ölçeği ne olursa olsun sadece fiziksel mekân tasarımlarıyla kamusal alan olgusunun var edilemeyeceği; bu atmosferin belli duygulara ihtiyaç duyacağı kaçınılmaz bir kuramsal gerçekliktir. Arendt'in kamusal alan kuramı çerçevesinde bu durum analiz edilebilmektedir [24],[30]–[32].

Nitekim günümüzde yer yapımı (place-making) teorileri çerçevesinde öne çıkan başarılı projelerde de bu projelerin soyut mekânsal metalara dönüşmemelerinde yer duygusunun önemine değinilmektedir. Ancak diğer bir taraftan bu projeler kapitalist paradigma çerçevesinde aşırı istihlal rant odaklı girişimcilerin yönelimleri doğrultusunda metalaşmanın tehlikesi altındadır. Yer duygusunu taşımayan, bu duyguyu besleyemeyen ve eşzamanlılığa imkân tanımayan mekânların kamusal canlılık açısından sürdürülebilir olmaları mümkün değildir [53],[54].

4. Sonuçlar

Bir düşünce insanları bölüyorsa; diğer bir düşüncenin onları birleştirmesini ummak doğru olmayacaktır. Düşünceler kişisel ve/veya ortak çıkarlarla gelişirler. Çıkarlar değişken olduğundan sürdürülebilir değildirler. Çıkarlarla hareket etmek çelişkili durumlar yaratır. İnsanlar ancak duygular vasıtasıyla birleşebilirler. Zira insanoğlu olumsuz hisler beslediği durumlarda bir tereddüt yaşamaz. Ayrıştırıcı duygular ile bir araya gelinemez ve birlikte bir düşünce üretebilmek de mümkün olamaz. Bir düşünce toplumu ayrıştırıyorsa o koşullar süregitmektedir. Bu durumda ani bir değişiklik gerçekleşemez. Temel değişiklikler ve bir araya gelişler ortak duyguların ve duyguların aktifleşmesi sonrasında yaşanır. Benzer duygular insanları yakınlaştırır. Diğer bir deyişle toplumu bölen ayrıştırıcı düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan koşullar ve gerçeklikler ortadan kalkmamıştır. Bu gerçeklikleri değiştirmek, koşulları dönüştürebilmek ve farklı koşulları yaratabilmek vatandaşların veya iktidarların tek başlarına becerebilecekleri bir eylem değildir. Genel konjonktürün ve trendlerin ya da kargaşanın, savaşların, çevresel felaketlerin karşısında uluslararası kurumların üretecekleri planlama stratejilerinin de tek başlarına bu gerçeklikleri dönüştürebilmeleri de mümkün değildir. İnsanların duygu durumlarının umut ve sorumluluk yüklü olması ve kolektif eylem çabası bu dönüşümün temelini oluşturur. Önemli olan her türlü düşüncüyü kapsayan bir ortamda düşünceleri sınırlamadan; ödül ya da ceza beklentisi olmadan birlikte üretebilmek istegidir. Birlikte olabilmek ve birlikte üretmekten mutluluk duyabilen bir ruh durumunun uyanabilmesi gerekir [55].

Kentsel planlama literatüründe, kentin mekânsal dokusunda kamusal mekânların kamusal alanı yarattığı ve kamusal alanı canlandırdıkları düşünülür. Oysaki mimarlık ölçeğinden ve yer duygusu üzerinden mekânları ele aldığımızda, kamusal mekânlar dışında farklı mekânsal fonksiyonların da kamusal alanın canlanmasının etkili olacağı beklenebilir. Bu etki açısından mekânda yer duygusunun yaşanıyor olması ve eşzamanlılık gereklidir. Eşzamanlılığın da desteğiyle yer duygusu, birlikteliği ve erdemli mal üretimine yönelik kolektif eylemi güçlendirir.

Kamusal alan yaratan sanat üretimleri üzerinden mekândaki eşzamanlı ilişkilerin çeşitliliğini incelemek mümkündür. Kamusal alanın yer duygusundaki etkileri ve sanat etkinliklerinin yarattığı eşzamanlılık üzerinden sosyo-kültürel donatıların mekân tasarımlarında farklı perspektifler geliştirmek hatta planlamada yeni mekânsal araçları tartışmak mümkün olabilir. Bunun için öncelikle karşılaşma biçimlerini incelemek gerekir. Karşılaşmaları çeşitlendirmek ve çoğaltmak temel alınmalıdır. Karşılaşma biçimleri çoğaldıkça ve çeşitlendikçe eşzamanlı olaylar ve deneyimler arttığından, mekânın yer duygusu güçlenir ve mekânsallık algısı gelişmeye açık hale gelir. Ancak bu atmosfere imkân sağlayan mekân biçimlerinin kolektif belleğe aktarılması gerekir. Bunun için de mekânın sürekliliğine ihtiyaç duyulur [29].

Kamusal alan sadece insanların var olduğu ya da ortak faaliyetlerde bulunduğu bir ortamdan ibaret değildir. Aynı zamanda önceki nesillerin de bulunmuş olduğu, benzer yollardan ve virajlardan geçerek katkı sağlamış olduğu bir uzamdır. Önceki nesillerin deneyimlerini sonraki nesillere aktardığı deneyim birikimlerinin paylaşıldığı bir atmosferdir. Bu durum nesiller arası uzamsal ve organizasyonel bir sürekliliği de sağlar. Bu süreklilik ise benzer deneyimlerin yaşanabileceği yerlerde

gelecek nesillerin çözüm alternatiflerini genişletmeleri için yol gösterici olur. Bu nedenle kamusal alan zaman içindeki varlığı algılamanın da yolunu açar [30],[44],[45],[56]. Kolektif hafıza kamusal alanın bu nesiller arası aktarımında önemli rol oynar. Kentsel bellek ise mekânlar aracılığıyla kolektif hafızayı besler. Ancak bir mekânın kentsel bellek açısından öne çıkabilmesi onun yer duygusunu ne oranda yaşatabildiği ile ilgilidir. Dolayısıyla ‘yer’ duygusunu hissettiren herhangi bir mekân kamusal alana dair atmosferi de besleyebilir. Mekânların yer duygusunu kazanabilir olmaları ise eşzamanlılığa imkân yaratabildikleri oranda artar.

Mimarlık anıtsallığı, büyüklüğü, yüksekliği ve teknolojik gösterişi kullanarak özel olanı yarattığı iddiasıyla yer duygusunun oluşmasına imkân sağlayamaz. Sadece gittikçe tek tipleşen bir üretim yöntemiyle tüketim toplumunun yaygınlaşmasını ve yerleşikleşmesi güçlendirir. Kamusal alanın canlanmasına tehdit unsuru yaratan kitlesellik ve/veya bireyselliği destekleyen bir meslek alanına dönüşür. Mimarlığın yer duygusunu güçlendirebilmesi kamusal alanı temel odağına alan katılımcı proje yaklaşımlarıyla mümkün olabilir. Ancak katılımcı projelerin çoğulculuk anlamına gelmemesi gerekir. Katılımcı projelerin bütünleşik tasarım yöntemlerinin tartışıldığı bir sahaya sıkıştırılmaması gerekir. Katılımcılığın canlı bir kamusal alanı içinde barındıran politik bir yapısının olması önemsenmelidir. Katılımcı projelerde mekânsal üretimlerin bütün ömürlerine yönelik kullanıcı katılımını destekleyen yaklaşımlar dikkate alınmalıdır.

Kamusal alan üretebilen sanatsal eylemler ortaya çıkaracakları eşzamanlılıklar sayesinde kullandıkları mekânların yer duygusunu güçlendirirler. Böylelikle bu mekânlar aynı zamanda gündelik yaşam rutinlerinde ortaya çıkaracakları etkilerle kentlerin geneline doğru genişleyen bir çerçevede canlı kamusal alanın mekânsal araçlarına dönüşebilirler.

5. Yazar katkı beyanı

Makalenin içeriği, kurgusu, araştırma yöntemi, yazımı ve revizyonu Devran Bengü tarafından yapılmıştır.

6. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. Kaynaklar

- [1] De Certeau M. *The Practice of Everyday Life. Translated by Steven Rendall.* California, USA, University of California Press, 2019.
- [2] Lefebvre H. *The Everyday and Everydayness.* New Haven, USA, Yale French Studies, 1987.
- [3] Lefebvre H. *Gündelik Hayatın Eleştirisi-1.* 2. baskı. Çeviri: Ergüden I. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2013.
- [4] Lefebvre H. *Mekânın Üretimi.* 2. baskı. Çeviri: Ergüden I. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2014.
- [5] Lefebvre H. *Gündelik Hayatın Eleştirisi-2.* 2. baskı. Çeviri: Ergüden I. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2013.
- [6] Ataman C, Tuncer B. “Urban Interventions and Participation Tools in Urban Design Processes: A Systematic Review and Thematic Analysis (1995–2021)”. *Sustainable Cities and Society*, 1(76), 10-43, 2022.
- [7] Ikeda S. “Urban Interventionism and Local Knowledge”. *The Review of Austrian Economics*, 17, 249-264, 2004.
- [8] Harvey D. *Umut Mekanları.* 2. baskı. Çeviri: Gambetti Z. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2008.
- [9] Harvey D. *Sermayenin Mekanları.* Çeviri: Kıcı B, Koç D, Tanrıyar K, Yüksel S. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2012.
- [10] Harvey D. *Asi Şehirler.* 2. baskı. Çeviri: Temiz AD. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2019.
- [11] Koçyiğit RG. *Mimarlıkta Yersizleşme ve Yer Yeniden Üretimi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2007.*
- [12] Özcan Ü, Güngör S. “Yersizleşmeye Rağmen Tadao Ando’yu ‘Yer’ Bağlamında Okumak”. *Yapı Dergisi*, 455, 42-45, 2019.
- [13] Baudrillard J. *Tüketim Toplumu.* 6. baskı. Çeviri: Keskin F, Tural N. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı yayıncılık, 2013.
- [14] Gideon S. *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition.* Cambridge, USA, Harvard University Press, 2019.
- [15] Aydın S. *Epistemolojik Açından Mekân Yorumu.* Editörler: Şentürer A, Ünal Ş, Atasoy A. Mimarlık ve Felsefe, 40-53, İstanbul, Türkiye, YEM Kitabevi, 2004.
- [16] Heidegger M. *Varlık ve Zaman.* Çeviri: Ökten KH. İstanbul, Türkiye, Alfa Yayınları, 2018.
- [17] Gürkan Yılmaz ET. “Heidegger: Mimarlık Üzerinde Bir Gölge”. *Arkitera*. <https://www.arkitera.com/haber/heidegger-mimarlik-uzerinde-bir-golge/> (30.09.2023).
- [18] Foote KE, Azaryahu M. *Sense of Place.* Editörler: Kitchin R, Nigel T. International Encyclopedia of Human Geography, 96-100, Elsevier Science, 2019.
- [19] Tuan YF. *Topophilia, A Study of Environmental Perceptions, Attitudes and Values.* Newyork, USA, Columbia University Press, 1990.
- [20] Buttimer A, Seamon, D. *The Human Experience of Space and Place.* London, UK, Croom Helm, 1980.
- [21] Casey ES. *The Fate of Place: A Philosophical History.* Berkeley, USA, University of California Press, 1997.
- [22] Entrikin JN. *The Betweenness of Place: Towards a Geography of Modernity.* Baltimore, USA, Johns Hopkins University Press, 1991.

- [23] Önkal G. *Dönüşen Kentlilik, "Butik Kimlik"ler ve Kültürel Bellek Yitimi*. Editörler: Erman T., Özaloğlu S. Bir Varmış Bir Yokmuş, 225-227, İstanbul, Türkiye, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- [24] Meredith M. "Academic practice and public engagement through the lens of Hannah Arendt's public sphere of action". *Cambridge Journal of Education*, 1(6), 753-763, 2021.
- [25] Jahanbakhsh H, Koumleh MH, Alambaz FS. "Methods and Techniques in Using Collective Memory in Urban Design: Achieving Social Sustainability in Urban Environments". *Cumhuriyet Science Journal*, 36(4), 19-31, 2015.
- [26] Nora P. *Hafıza Mekanları*. 2. baskı. Çeviri: Özcan ME. Ankara, Türkiye, Dost Kitabevi Yayınları, 2022.
- [27] Jaspers K. *Allgemeine Psychopathologie*. Berlin, Almanya, Springer Verlag, 1950.
- [28] Dündar Z. *Tiber Nehri Kıyısında Tesadüfi Karşılaşmalar Üzerine*. Editörler: Özyayın G, Tezer ST. Mekansallık-Sanat üretiminde Eşzamanlılık Durumu, 77-86, İstanbul, Türkiye, Yeni İnsan Yayınevi, 2020.
- [29] Üstek F. *Beklenmedik Karşılaşmalar: Mimarlıkla İlişki Bağlamında 2000'li Yılların Çağdaş Sanat Çalışmaları*. İstanbul, Türkiye, Zorlu Center Sanat Koleksiyonu, 2012.
- [30] Arendt H. *İnsanlık Durumu*. 7. baskı. Çeviri: Şener BS. İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2013.
- [31] Arendt H. *Geçmişle Gelecek Arasında*. 5. baskı. Çeviri: Şener BS, Kara OE. İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2014.
- [32] Berktaş F. *Dünyayı Bugünde Sevmek (Hannah Arendt'in Politika Anlayışı)*. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2012.
- [33] Halbwachs M. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. Çeviri: Uçar B. Ankara, Türkiye, Heretik Yayıncılık, 2016.
- [34] Halbwachs M. *Kolektif Bellek*. 2. baskı. Çeviri: Karagöz Z. İstanbul, Türkiye, Pinhan Yayıncılık, 2019.
- [35] Yücel V. *Hafıza Yeri-Kimlik Yeri*. Derleyenler: Işık İ, Şentürk Y. Özneler. Durumlar ve Mekanlar, 101-115, İstanbul, Türkiye, Bağlam Yayınları, 2009.
- [36] Nigâr P. *Bellek Tazeler Yanlıları*. İstanbul, Türkiye, Umuttepe Yayınları, 2018.
- [37] Assmann J. *Kültürel Bellek*. 2. baskı. Çeviri: Tekin A. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- [38] Kerr LK. *Synchronicity*. Editörler: Teo T. Encyclopedia of Critical Psychology. Berlin, Almanya, Springer-Verlag, 2013.
- [39] Wikipedia. "Dasein". <https://en.wikipedia.org/wiki/Dasein> (30.09.2023).
- [40] Bakhtin M. *Discourse in the Novel*. Editörler: Holquist M. The Dialogic Imagination, 259-422, Austin, USA, University of Texas Press, 1981.
- [41] De Saint-Exupéry A. *Savaş Pilotu*. Çeviri: Onaran B. İstanbul, Türkiye, Dünya Aktuel, 2006.
- [42] De Saint-Exupéry A. *Kale*. Çeviri: Yerguz İ. İstanbul, Türkiye, Zeplin Kitap, 2016.
- [43] Gide A. *Ayrı Yol*. 4. baskı. Çeviri: Yücel T. İstanbul, Türkiye, Can Yayınları, 2009.
- [44] Negt O, Kluge A. *Public sphere and experience: Toward an analysis of the bourgeois and proletarian public sphere*. Editörler: Labanyi P, Daniel JO, Oksiloff A. Minneapolis, USA, University of Minnesota Press, 1993.
- [45] Negt O, Kluge A. *Kamusal Alan ve Tecrübe*. Çeviri: Atala M. İstanbul, Türkiye, Notabene Yayınları, 2018.
- [46] Sadler S. *The Situationist City*. Cambridge, USA, The MIT Press, 1998.
- [47] Erbaş AE, Bengü D. "Şehircilik ve Kamusal İlişkisinde Ekinse Üretim (Culturevation) Rolü ve Etkisi". *Planlama Dergisi*, 28(2), 127-142, 2018.
- [48] Özgür Firidin E, Bengü D. "The Impact of Alternative Theater Stages on Public Spaces within the Context of Publicness in Kadıköy". *Planlama*, 32(1), 114-131, 2019.
- [49] Foucault M. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias". <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (30.09.2023).
- [50] Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York, USA, Vintage Books, 1961.
- [51] Jacobs J. *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. Çeviri: Doğan BO. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2011.
- [52] Madanipour A. *Urban Design, Space and Society*. London, United Kingdom, Red Globe Press, 2014.
- [53] Ellery PJ, Ellery J. "Strengthening Community Sense of Place through Placemaking". *Urban Planning*, 4(2), 237-250, 2004.
- [54] Çalak IE. "Kentsel ve Ortak Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekanlar: ULAP Platz Örneği, Almanya". *MSGSÜ Tasarım Kuram Dergisi*, 8(13), 34-49, 2012.
- [55] Krişnamurti J. *İç Özgürlük*. Çeviri: Güngören İ. İstanbul, Türkiye, Yol Yayınları, 1988.
- [56] Madanipour A. *Public and Private Spaces of the City*. New York, USA, Routledge, 2004.